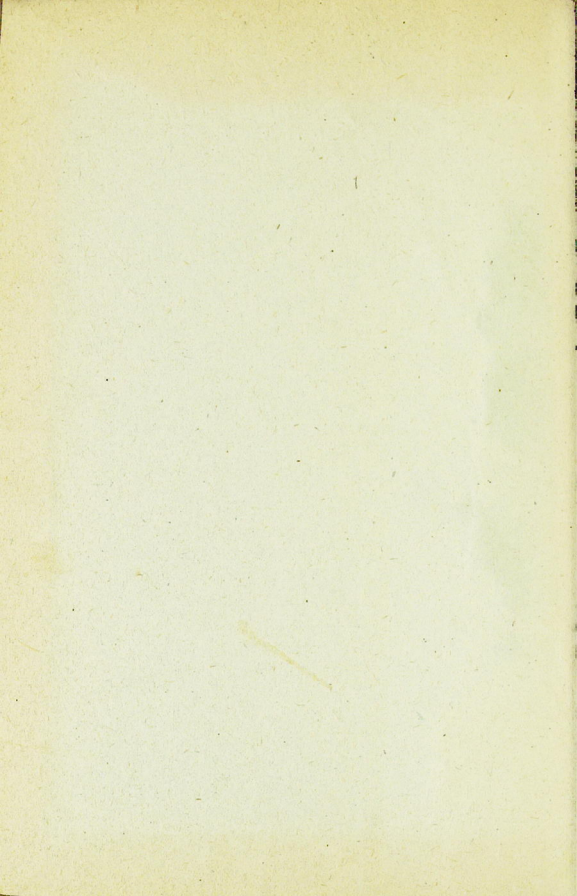
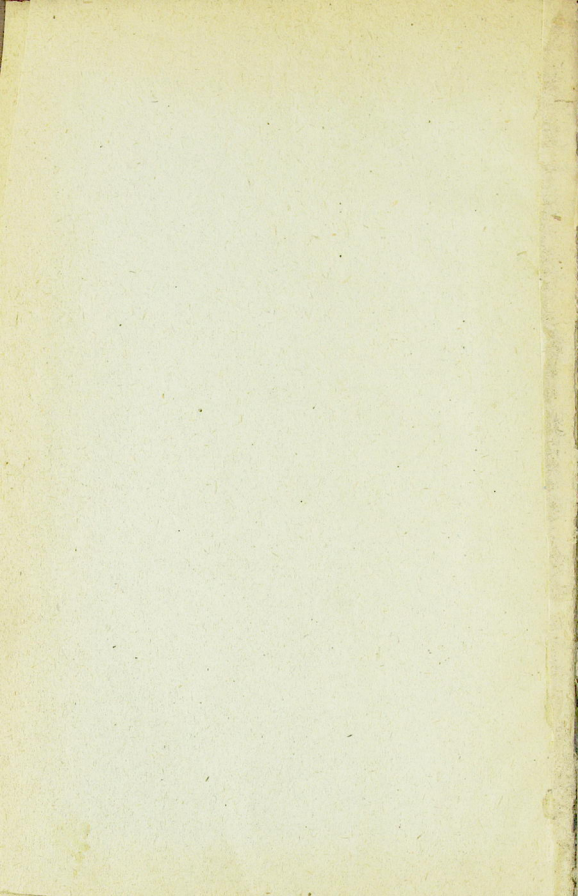

21 1815

ՊՐԻՆՏԱՐՆԵՐ ԲՈՒՐ ՅԵՐԿՆԵՐԻ ՄԻՍԵՏՔ.

ՅԵՐ. ՄԵԼԻԿ. ՅՈՒՂԵՑՔՆ.

9(47.925)194 + 9(47)173

1847

1903

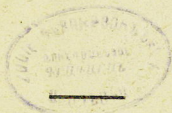
9(47)173

ՅՈՒՂԵՑՔՆ 1903 Ք.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՆՎՈՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺԻՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԻՑ

1903-1907

Յերկրորդ լրացված հրատարակություն

A II
33812

ՊԵՏԱԴԱՆ

1930

ՅԵՐԵՎԱՆ

ՀԱՌԱՋԱԲԱՆԻ ՓՈԽԱՐԵՆ

(Առաջին հրատարակության առթիվ)

Քառորդ դարի պատմություն ունի Հայաստանի բանվորական շարժումը:

Սակայն մինչեւ այժմս եւ քաղաքական տարրեր տիպի համբալեններ կամա-ակամա ձգտում են տարակուսանքի յննթարկել, կասկածի տակ առնել Հայաստանի բանվորությունից զասակարգային պայքարի շեշտն ու ընթացքը: Մինչդեռ այդ նշանակում և անգիտանալ պատմությունը, խարդախել իսկությունը յեւ չարամտորեն վարագորել Հայաստանի տնտեսական զարգացման յեւ հասարակական կյանքի շերտավորման շնորհիվ ծառացող հակադիր շահերի անխուսափելի բաղխումը:

Այսօրվա հրամայողական պահանջն և վերհիշել Հայաստանի բանվորա-գյուղացիական հեղափոխությունից նախապատրաստական ուղին, մերկացնել նրան նպաստող ու խոչընդոտ քաղաքական խավերի դերն ու նպատակները, արծանագրել նրա հաղթության կամ պարտությունից հեջերը, — վորքան հնարավոր և կոնկրետ, կենդանի որինակներով, — նամանավանդ վոր աշխատավորության աճող սերնդի առաջապահ ներկայացուցիչները պարտավոր են իմանալու, ճանաչելու յերեկվան որը, վերագնահատելու անցյալի քաղաքական փորձը, վերապրելու ժամանակի քաղաքական պայքարը:

Բանվորական շարժման հիմնական պատճառները սերտորեն շաղկապված են յերկրի արդյունաբերական կյանքի զարգացման — աշխատանքի շահագործման պրոցեսում յերեկվան յեկող հակադիր շահերի անմիջական, տեսանելի բաղխման հետ: Գծելով այստեղ արտադրությունից զարգացման ընթացքը, միաժամանակ նիշել ենք բանվորական շրջանների՝ նացիոնալիստական ազդեցություններից սթափվելու մոմենտը, ինչպիս յեւ վերջինիս հեղափոխական — դասակարգային վոգորումները: Վերջին դեպքում մենք պետք և հանդիպելինք ինչպես գյուղացիական չքավորության հողային շարժումներին, նույնպես յեւ

Հայաստանի մասսաներին հեղափոխությանը խորթացնող՝ կենտրոնախույս ուժերի գործունեության։ Մենք հարկադրված եյինք զբաղվել նախվ այս յերեվութիւնների մասնավոր քննությամբ, վորքան յեւ դրանք դուրս չլինելին մեր բուն ծրագրի շրջանակից։

Ռուսաստանի Սոցիալ-Դեմոկրատական Բանվորական կուսակցության Անդրկովկասյան կազմակերպության յեւ հատկապես իր բալլ-շեվիկյան հատվածի կատարած դերը մեր բանվորական շարժման մեջ մնում է դեռ յեւս շատ շատերի յեւ ամենից առաջ յերիտասարդ սերնդի համար terra incoqnita, յեւ այդ իսկ պատճառով մենք աշխատել ենք հնարավորության չափ կանգ առնել նրա գործունեության քանի մի մանրամասնությունների վրա՝ լրացնելու այդ խոշորացր, մանավանդ վոր դեռ յեւս արծանագրված չե լիովին Անդրկովկասի յեւ մասնավորապես Հայաստանի բանվորական շարժման կադապրման ժամանակաշրջանի հեղափոխական եղերը։—Քերեւելս այդ դեռ ուշ չե։

Սակայն սրանով մենք չենք սպառել մեր նյութը յեւ հավակնություն ել չունենք յենթադրելու, վոր ընդգրկել ենք մեզ զբաղեցնող պատմական շրջանն իր ամբողջությամբ։ Դեռ ցիր ու ցան՝ կան դուկումենտներ, վոր մեր կամքից անկախ չեն ոգտագործվել։ Սրանց կենտրոնացնելու անհետածգելի գործը միայն հնարավորություն կտա վերականգնել Հայաստանի բանվորական շարժման ամբողջական պատմությունը։

Հավելվածում զետեղված մի քանի խմորատիպ դուկումենտները գալիս են շատ բան ապացուելու—յեւ ամենից առաջ այն, վոր 1903—07 թ. թ. Հայաստանում սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների դժնդակ պայմաններում վարած աշխատանքներն աննկատ ու անհետեւանք չեն մնացել։

Յեւ յեթե, այնուամենայնիւ, մեզ հաջողվել է գեթ ուրվագծել Հայաստանի բանվորական շարժման շորիխները սահմանափակ մի ժամանակամիջոցում (903—07 թ. թ.) յեւ տալ յերիտասարդ գվարդիային մեր որերում կատարված մեծ դեպքերի զարգացման պատմական ընթացքը—մեր առաջադրած նպատակն իրագործված կհամարենք։

Յեռ. Մելիք-Յուլյան.

Մոսկվա,
նոյեմբեր, 1923 թ.

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԹԻՎ

Չորս տարի առաջ հրատարակված այս գիրքը շատ հարմար առիթ ծառայեց վաղեմի մենշևիկ Գ. Ղարաջյանի քաղաքական մի յեռույթի։ Նրա գրախոսական Ֆելյետոնները («Խորհրդ. Հայաստան» № 262 — 3, 1924 թ.) վոչ այնքան նպատակ ունեյին արժեքավորելու մեր աշխատությունը, վորքան, յեւ առաջի հերթին, հանուն «պատմական իրողության» յուրատեսակ ըմբռնման մի անգամ յեւս պաշտպանության տակ առնել Անդրկովկասի խայտառակ մենշևիկզմի անցյալը։ Հետեւողական մենշևիկ Գ. Ղարաջյանի այս բուռն ցանկութեան մեջ տարորինակ վոչինչ չկար։ Միանգամայն բնական էր, վոր այս առիթիւ հրապարակ հաներ յեւ մենշևիկեան արսննալից անցյալ պայքարի ժանգոտած բոլոր արգումենտները։ Այլ կերպ եւ չեր կարող լինել։

Այս հանգամանքն ե թելադրում մեզ, ոգտվելով առիթից, քննութեան առնել նրա պրինցիպալ մի քանի դիտողությունները։

Գ. Ղարաջյանին ամենից առաջ դուր չի յեկել մեր հետազոտության մեթոդը. «Քաղաքական շարժման պատմագրի նպատակի մեջ չի մտնում իր պատմությանը տնտեսական—գիտական հետազոտությունների ընդթ տալ,—գրում ե նա,—յեւ չբավականանալով միայն իտոգներով, ծանրաբեռնել իր պատմական աշխատությունը ըագմաթիվ վիճակագրական տվյալներով յեւ աղյուսակներով»։ Այլ կերպ ասած՝ նա առաջադրում ե մեզ կիրառել պատմողական մեթոդը, դուրս ձգելով յերկրի արդյունագործության զարգացման, ագգաբնակչութեան սոցիալական տարբեր շերտավորման վերաբերյալ թվական այն տվյալները, վորոնցով մենք հիմնավորել ենք մեր մտքերը։ Մարքսիստական գրականութեան մեջ Ղարաջյանի վերոհիշյալ տեսակետը բաժանող հազիվ մեկ ուրիշը գտնվի։ Մանավանդ վոր մեր յերկրի յեւ ժողովրդի եկանոմիկայի «իտոգները» ճշտելու համար գրեթե վոչինչ չի արված։ Անդրկովկասի քաղաքական շարժումների լուսաբանության նվիրված մարքսիստական վոչ մի աշխատություն անգամ հարեւանցիորեն չի մոտեցել այդ «իտոգները» վերականգնելու։

պրորոշմին. Յերկրի տնտեսա-քաղաքական կյանքի զարգացման ընթացքը չի կարելի լրագրական, հարեւանցի՝ սուբյեկտիվ խորհրդածությունների նյութ դարձնել, ինչպես ցանկանում է մեր ռեցենզենտը:

Հատկապես նա մեքսիկացի սխալ է համարում յեվ այն, վոր մեր նյութը սահմանափակել ենք ներկա Խորհրդային Հայաստանի տնտեսութեայով: Միանգամայն անսպասելի երստազով բռնված՝ այստեղ նա ուզում է խոցել մեզ մեր չգործած մեղքերի համար, բայց գույգ վտարով ընկնում է ծուղակ... զրչի մի թեթեւ հարվածով նա խաղաղութում է ամենից առաջ մեր զրածը: Զուով մեր վզին ձգելով «հայ բանվորական, հայ բանվորութեան քաղաքական շարժումների պատմագրի» անփառունակ բաճկոնը, նա պահանջում է մեզնից «նախ տալ Թիֆլիսի, Բագվի յեվ Բաքուի օրջանների հայ բանվորութեան յեվ սոցիալիստական ինքնիշխանութեայի՝ Բաղախական զործունեութեան մասին յեվ ապա անցնել ներկա Խորհրդային Հայաստանը կազմող տերրիտորիայի շարժումները» (ամեն տեղ մեջ բերած խոսքերի ընդգծումները մերն են Մ.): Բայց վորովհետեւ մենք աննկատ ենք առել «ինտերնացիոնալիստ» ռեցենզենտի այդ համահայկական ողյոզ առաջարկը յեվ ուրվագծել սիայն սահմանափակ մի տերրիտորիայի վրա կատարված քաղաքական շարժումների ընթացքը 1905 թվի հեղափոխական պերիոդում՝ ուստի յեվ «այդ տեսակետից (!? Մ.) գիտքը սպեցիֆիկի աշխատութեան օպարուքում է գործում»: Այս միտքը, բարեբախտաբար, փթած թելերից է հյուսված: Անուշադիր ընթերցողն անգամ, յեթ զինված չլինի չարամիտ դիտավորութեամբ՝ անշուշտ կնկատի, վոր մեր նպատակն է յեղել ուրվագծել մի տնտեսութեայի բանվորական օարժման օրիխները՝ անկախ նրա ազգային պատկանելութեան: Սպեցիֆիկյան ի՞նչ կա այստեղ:

Ուրվագծել «հեղափոխական օարժումը Պարբեջանում» (ընկ. Ռազմ Հյուսնյոտի համանուն աշխատությունը), «հեղափոխական օարժումը Գուրիայում» (ընկ. Կալանտանյի յեվ Մխիթնյի աշխատությունը), «Թիֆլիսի բանվորական օարժումը» («Իսկրա»-ի հրատարակությունը) յեվ այլն, յեվ այլն, նույնպէս սպեցիֆիկյան մեթոդ է յեվ կամ սրանց հեղինակները՝ հայ սպեցիֆիկներ են:

Սակայն ի՞նչ է ուզում ասել իր «տպավորութեամբ» Գ. Դարաջանը: Մի միտք անշուշտ տանջում, վրդովում է նրա հանգիստը. — չլինի՞ թե Անդրկովկասի քաղաքական շարժումների ուսումնասիրութեան ներկա տնտեսութեայ սահմանափակումը մոռացութեան տալ «ընկերներից» վոմանց կատարած դերը... «մի՞թե Բագվի կամ Թիֆլիսի պրոլետարական շարժումները պետք է վերագրել Ադրբեջանին»

յեւ Վրաստանի քաղաքական պատմութեան...», գայրացած բողոքում ե նա։ Այստեղ ամբողջովին մերկանում ե ունեցնեցնտի յեւ անձնական, յեւ ազգային արժանապատւութեան հասցրած վիրավորանքը։ Դուրս ե գալիս, վոր մեր աշխատութեունը «սպեցիֆիկայն» տպավորութեուն ե գործել նախ յեւ առաջ նրա համար, վոր մենք անգիտացել ենք Հայաստանի սահմաններից դուրս աշխատող հայ գործիչների կատարած դերը, յեւ յերկրորդ՝ վոր «Բագվի յեւ Թիֆլիսի պրոլետարական շարժումները» վերագրել ենք միայն Ադրբեջանի յեւ Վրաստանի քաղաքական պատմութեան... Պարզ ե նացիտնալիստ Ղարաջանի նախանձախնդրութեան իմաստը։ Խղճուկ իր միտքը նա պարտունկ ե թափանցիկ շղարշով։

Առաջնորդվելով այդ մտածելակերպով, հարկավ, նա դժգոհներ, վոր մենք չենք գերազանջ նայել «հայկական կապիտալ» կատարած դերը։ Ինչպես յեւ վոր իրավունքով «գերազանցապես Անդրկովկասի (իմա՝ հայ. Մ.) բուրժուազիայի (հայ, թուրք յեւ այն) յեւ յեւրոպական կապիտալի շահագործման արդյունք Բագվի նավթը համարել ռուսական կապիտալիստական արդյունագործութեան յեւ առեւտրի առարկա»—առարկում ե նա մեզ։ Սակայն՝ վորտեղից ե բաղել նա այդ յեզրակացութեունը։—Տնտեսագետ Դ. Данилович-ը իր աշխատութեան մեջ («Араксская равнина») խոսելով Յերեւանի շուկայի ապրանքատարողութեան մասին, մեջ ե բերում հյուսիսից Աղստաֆա գծով ներմուծած ապրանքների յերկար աղյուսակը։ Վերցնելով ներմուծման միայն տարեկան գումարները յեւ խույս տալով հիշատակած ապրանքների ընդարձակ անվանացանկից, մենք անմիջապես քվարկել ենք այնտեղից, վոր այդ «ներմուծածի մեծ մասը գործարանային փաբրիկատ ե, ապա կերասին, յերկաթ, շաքար յեւ այն (եջ 8—9)»։ Հիշատակված ե աղբյուրը, եջը։ Հարկավոր եր միայն այն տեսնելու յեւ ստուգելու ընդունակութեունից զուրկ չլինել յեւ բարեխիղճ վերաբերվել դեպի գրական խոսքը։ Մինչդեռ ուղիղ դրա հակառակն ե վարվել Գ. Ղարաջանը յեւ այդ մի հատիկ «կեռասին» բառը վերագրելով մեզ՝ արծակել ե իր վեհուր՝ «Մելիք-Յուլյանի զորքից սպեցիֆիկմ ե բուրում»։ Մինչդեռ մեզ այդտեղ հետաքրքրել ե ներմուծման զարգացման պրոցեսը յեւ վոյ թե այս կամ այն ապրանքի ծագումը կամ վորակը։ Սակայն յեւ սկզբունքային տեսակետից արդարացի չե Ղարաջանը, յերբ Բագվի նավթը մերժում ե դիտել վորպես «ռուսական կապիտալիստական արդյունագործութեան յեւ առեւտրի առարկա»։ Բայց այդ մասին քիչ հետո։

Միյեմուոյն կարգի յեւ նույնքան արտառոց մի դիտողութեուն

և յեւ այն, թե իրրեւ «հեղինակի աչից վրիպել և Հայաստանի գաւառներում ալլազգի բացվորութիւն կատարած գերը»: Արծանագրելով, վոր «այդ բանվորների հոսանքը դեպի հայաբնակ վայրերը մեծապես զարկ տվեց մեր յերկրի քաղաքական շարժման զարգացման», Ղարաբաղը կցում և՛ «այդ բանի ապացույցները առիւն և ընկ. Մեւիս. Յուլյանի գիրքը»: Մի հարցնող լինի, յեթե «այդ բանի» (ալլազգի բանվորների կատարած դերի. Մ.) տասնյակ ապացույցները տալիս և մեր գիրքը, ապա ի՞նչպես և, վոր նա «վրիպել և հեղինակի աչից»: Բարեխիղճ ընթերցողը հեշտութեամբ կնկատի, թե, իրոր, ո՞ւմ աչից ի՞նչ և վրիպել...

Հո չի՞ կարելի բնական խոսքը զավեշտի վերածել:

Գ. Ղարաբաղը դժգոհ և, վոր մենք հարուցել ենք այնպիսի հարցեր, «վորոնք միայն կարող են վիճելի լինել»: Սրանց շարքին նա դասել և ինքնակալութեան զաղութային քաղաքականութեան յեւ ռուսական առեւտրական կապիտալի գործունեութեան վերաբերյալ խնդիրները:

Տնտեսական ի՞նչ քաղաքականութիւնը եր վարում ինքնակալութիւնը Անդրկովկասում. այս մասին մենք գրել ենք՝ «...ռուսական ներմուծվող ֆաբրիկատը գրավում և տեղական շուկան: Վորպես հեռավոր յեւ հետամնաց ծայրագավառ, Հայաստանը յեւս ասպարեզ և դառնում կենտրոնական իմպերիալի զաղութային սպանիլ քաղաքականութեան: Կուտակվող առեւտրական կապիտալը արտահանում և այստեղից հում նյութ, միաժամանակ ժպտում կենտրոնական արդյունագործութեան արտադրութիւնը» (եջ 1—2): Գ. Ղարաբաղը սխալ յեւ անհնարին և համարում այդ. «Խնդիրն այն և, գրում և նա, թե ցարական հին ռեժիմի որով ռուսական բուրժուազիան, ռուսական առեւտրական կապիտալը հնարավորութիւններ ունե՞ր ծայրագավառների վերաբերմամբ իր տնտեսական զաղութային քաղաքականութիւնն անարգել, լայն չափերով կիրառել»: Իսկ ինչո՞ւ չեւ կարող կիրառել յեւ ո՞վ եր խանգարում նրան,— «Հայկական յեւ ոսար կապիտալները ճանաչում, հեթի՞ն պլանն էլի՞ն մղում ռուսական կապիտալը»— պատասխանում և նա: Այսպիսով ստացվում և, վոր— ա) ռուսական կապիտալիզմը ծայրագավառներում (մասնավորապես Անդրկովկասում) զաղութային քաղաքականութիւն կիրառել անկարող եր՝ շնորհիւ «տեղական» կապիտալի դիմադրութեան, յեւ բ) Անդրկովկասը յենթակա յեր «գերագահացապես տեղական (իմա՝ հայկական. Մ.) յեւ ոսար, բայց ռուսական կապիտալի ազդեցութեամբ»:

ա) Թե վորչափով և դիմադրել տեղական կապիտալը ինքնա-

կալութեան քաղաքականութեան յեղ ի՞նչ արտահայտութիւններ եւ ստացել՝ այդ մասին ռեցենզներ լուծւում եւ Մեզ, գտնել, հայտնի չեւ, վոր ռուսական բուժուագիւմ կիցառում եւ ամբողջովի գաղութային Բաղաբականութեան Գայեղ միւր յեղեղում։ «Բուն Ռուսաստանի յեղ Անդրկովկասի փոխհարաբերութիւնները հաստատել գաղութային շահագործութեան հիմքերի վրա—ահա ամենահզոր ինքնակալութեան տնտեսական քաղաքականութեան այբուբենը։ Ինքնակալութիւնը Անդրկովկասի շուկան դարձնում եւ ռուս առեւտրա-արդիւնագործական կապիտալի բացառիկ սեփականութիւն։ Անդրկովկասը, վորպէս գաղութ, պարտավոր եւ սպառել Ռուսաստան—մետրապոլիայի ֆարքիկատները¹»։ Գ. Ղարաջանին համոզելու համար սա բավական չեւ։ Այդ միջնակային «վիճելի» խնդրի մասին շատ պարզ յեղ մեկին պատասխան եւ տվել 30 տարի առաջ Վ. Ի. Լենինը։ Ահա յեղ այդ²։

«Այն մասին, վոր հետեւեփորման ժամանակաշրջանում յեղրուպական Ռուսաստանի հարավային յեղ արեւելյան ընակեցրած ծայրագավառները տնտեսական առումով ներկայացնում եւին իրենցից յեղրուպական Ռուսաստանի գաղութներ—արդեն ասված եւ իր տեղում։ Գաղութի այդ ըմբռնումը եւ ավելի հարմար եւ ուրիշ ծայրագավառները՝ որինակ, Կովկասի նկատմամբ։ Սրա տնտեսական «գրավումը» ավելի ուշ կատարվեց, բան քաղաքականը, սակայն տնտեսական այդ գրավումը մինչ այժմս եւ չի վերջացած։ Հետեւեփորման ժամանակաշրջանում մի կողմից կատարվում եւ Կովկասի ուժեղ գաղութայնացումը (կալոնիզացիա), յիւր կալոնիստները մեծ չափերով վարում են հողեր (հատկապէս հյուսիսային Կովկասում), արտադրում վաճառքի համար յորեն, թութում յեղ այն, գրավելով միաժամանակ Ռուսաստանից գյուղի վարձկան բանվորների բազմութիւն։ Մյուս կողմից, շնորհիվ ներմուծվող մոսկովյան ֆաբրիկատների կոնկուրենցիայի, ընկնում եւ տեղական «տնայնագործական» դարավոր արհեստները։ Թվելով յերկաթի, պղնձի, վոսկու յեղ արծաթի, կավի, երազվի յեղ սողայի, կաշվի յեղ այլ արտադրութիւնների անկումը՝ շնորհիվ այդ մրցութեան, նա շարունակում եւ։ «Ռուսական կապիտալիզմը այսպիսով ծգում եւ (втягивал) Կովկասը համաշխարհային ապրանքաշրջանառութեան մեղ, յենթարկելով նիվելիրովկայի նրա տեղային առանձնահատկութիւնները՝ հին նահապետական կղզիացման հետքերը,—սեղծում եւ իրեն շուկա (ընդգծումը բնագրինն եւ Մ.) իր ֆաբրիկաների համար։ Այն յերկիրը, վոր հետեւեփորման շրջանի սկզբում թույլ եւ ընակեցրված յեղ կամ ընակեցրված եւ լեռնեցիններով, վորոնք մի կողմ եւին կանգնած համաշխարհային տնտեսու-

¹Ս. Լաւայն, Ռուսական ինքնակալութեան քաղաքականութիւնը Անդրկովկասում. «Նորը» № 3, Յերեան, 1923 թ. եղ 121—133. Ընդգծումը հեղինակինն եւ։

² В. И. Ленин. Сочинения, т. 111, II-ое изд. Москва, 1926 г. եղ 463—4.

թյունից՝ անգամ պատմությունից, — դառնում ե նավթարդյունաբերողների, զինեմաների, ցորենի յեւ թութունի ֆաբրիկանտների յերկիր»...

Ինչ կա այստեղ վիճելի

բ) Գ. Ղարաջյանը Անդրկովկասի յեւ մասնավորապես Բազմի կապիտալիստական զարգացումը վերագրելով «գերազանցապես հայկական կապիտալին», իր յեզրակացություններում ակամայից հանգում ե Բ. Իշխանյանի հայտնի կոնցեպցիային։ Գ. Данилович-ի աշխատությունից մեջ բերած կերպագրումը ծայր աստիճանի վրդովել է նրա ներքը. — Բազմի նավթը նկատելի վորպես ռուսական կապիտալիստական արդյունագործության յեւ առեւտրի առարկա՝ դա սրբապղծություն ե՝ իսկական սպեցիֆիզմ, մինչդեռ այն համարել գերազանցապես Անդրկովկասի (իմա՝ հայ. Մ.) բուրժուազիայի կապիտալի շահագործման արդյունք՝ կատարյալ ինտերնացիոնալիզմ ե ըստ Գ. Ղարաջյանի «կոմպետենտ» դատողության։ Յեւ այս դատարկախոսությունը հատկապես նրա համար, վորպեսզի դրվատի հայ բուրժուազիայի կատարած գործը։

Խոսելով Անդրկովկասի արդյունագործության զարգացման մասին, մենք ընդգծել ենք թե յեվրոպական յեւ թե ռուսական առեւտրաարդյունագործական կապիտալի դերը. «Անդրկովկասը, գրել ենք մենք, մեկն եր այն շրջաններից, ուր 70—80-ական թվականներից սկսած կենտրոնանում, հաստատվում եր յեվրոպական, ապա յեւ մասամբ ռուսական խոշոր կապիտալը» (եջ 11)։ Յեւ վերջապես մենք հարկ չենք ունեցել ռուսական առեւտրական կապիտալից զատել այսպես կոչված «հայկական կապիտալը» յեւ կամ զբաղվել նրա ազգային գենեզիսով։ Սխալվում ե ռեցենզենտը, յերբ հակադրում ե մասնավորր ամբողջին, հայկականը՝ ռուսական կապիտալին։ Կրկնակի սխալ յեւ անբարեխիղճ պահանջ ե առաջադրել մեզ հակապես զբաղվել ծագումով հայ կապիտալի մեզ զբաղեցնող ցրահներին գուրս ունեցած գործունեյությամբ։ Ղարաջյանը այստեղ յեւս ուզում ե հրելել կրկին ազգային արժանապատմության թմբուկով։

— Ինչո՞ւ չեք զբաղվել «գերազանցապես» հաշվառած կապիտալի, հայ բուրժուազիայի կատարած գործունեյութամբ, — ինչո՞ւ չեք արձանագրել Բազմի, Թիֆլիսի, Բաթումի (թերյեւս Գորգոնու) հայրանվորության յեւ հայ սոցիալիստական ինտելիգենցիայի հարուստ գործունեությունը — այս հարցերն են մթագնել մեր ռեցենզենտի վողջ տեսողության դաշտը։ Այստեղ նա այնքան մոտիկ յեւ հարազատ ե սովորական բուրժուական նացիոնալիզմի թագնված ձգտումներին, վորքան յեւ հայկական մեշանական սպեցիֆիզմին։

Անցնելով սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպությունների պատմության, Գ. Ղարաջյանը, վորպես կովկասյան մենշեվիզմի շատ վերծ-

ված զինվոր, ղիմում ե հարձակման մի հին պրիմի. «Պատմական. իրողություն. 66 այն է, գրում ե նա, վոր Եկառագրված (խո՞ւմ եք. Մ.) ժամանակաօջաղում Ա. Եգրկովկասի ս. . դ. կազմակերպություն. 66 երե. ահագին մեծամասնություն. 66... սոցիալ. գեմոկրատական. մեծեփկա. կա՞ն էլին:» «Տիրողն Անդրկովկասում սոցիալ-դեմոկրատ մենշեփկա. կան Ֆրակցիան եր», կրկնում ե մի այլ տեղ: Սա նշանակում ե, վոր. յեթե մեր «նկարագրած ժամանակաշրջանում»՝ 1903 — 07 թ. թ., տի. րողն իրոր մենշեփկզմն եր. ապա ուրեմն հանցանք ե, վոր մենք յե՛վ աչ. քաթող ենք արել այդ, յե՛վ իզուր զբաղվել «հատկապես սրա կամ նրա. դերը» գերագնահատելով:— Սակայն այստեղ յեվս մենք գործ ունենք. սովորական մենշեփկկան նենգամտության հետ:

Նախ՝ վո՞րն ե պատմական իրողությունը առանց չակերտների: Մինչեվ 1905 թ. սկզբները Անդրկովկասում տիրողն յեղել ե. բայլեփկզմը: Անդրկովկասյան ս. . դ. բոլոր կազմակերպությունների. առաջին յերեք համագումարները անցել են «Կովկասյան Միության» ղեկավարությամբ: Սկսած 1905 թ. գարնանից մենշեփկզմը հետզհետե. մեծամասնություն ե ստանում Թիֆլիսի, Բաթումի յեվ ուրիշ մի քանի. կոմիտեներում, այնպես վոր, Մալխի 1-ին Մցխեթում գումարած սրանց. խորհրդակցությունը պահանջում ե «Կովկասյան Միության» լիկվիդա. ցիան յեվ կազմակերպում «Կովկասյան շրջանային Բյուրո» (մենշեփ. կական), վորը յեվ հետագայում իր ձեռքն ե առնում մենշեփկ. կան կազմակերպությունների ու հեղափոխական շարժման ղեկավարու. թյունը: Չնայած անգամ դրան, «Կովկասյան Միությունը» յեվ բայլ. շեփկկյան կազմակերպություններն ու ֆրակցիաները շարունակում. են գուգրնթաց իրենց աշխատանքն ու պայքարը: Իրողությունն այս. ե: Յեթե մենշեփկ Գ. Ղարաջյանի հիշողությունն այդքան թույլ չի. ներ յեվ նա սահմանափակեր այդ ժամանակաշրջանը 1905 թվից՝ մենք. կհաշտվի յինք վորոշ վերապահությամբ. սակայն պնդել, թե առհասա. րակ մեր Եկառագրած պերիոդում տիրողը մենշեփկզմն եր — պատմական. կոպիտ սխալ ե՞:

Միջանկյալ նկատենք, վոր մեր նպատակից դուրս ե յեղել հայ. կական գավառների ս. . դ. կազմակերպությունների այս կամ այն ֆրակ. ցիայի պատկանելիությունը շեշտելը. բայց մեր մի հարեվանցի ղիտո. ղությունը (ծանոթության մեջ) Յերեվանի կազմակերպության նկատ.

¹ Նման մի անթույլատրելի սխալ ե արել նաև ընկ. Ա. Նարինյանը, ըստ վորի «1904—1905 թ. հեղափոխական օարժանք վերելքի տարիներին կովկասյան: սոցիալ. դեմոկրատիան լինելով մեծեփկասական, կիրառում (!?) եր համախ. մեծամասնական գործիակերպը ե դրժում եր փաստորեն հեղափոխական մեթոդ. ների նամածայն» (ընդգծումները մերն ե. Մ.): Եփութված այս տեսակետը միևնույն. «մենշեփկիտական» կազմակերպության վերագրել է՝ «հետևողական, ամենահեղափո. խական, մարտական, միակ ինտերնացիոնալ» ե նման այլ անժականներ: Տես Ա. Կա. րինյան—Կովկասյան պրոլետարիատի պատմությունից, պրակ 2. Մոսկվա, 1919 թ. էջ 9—11.

մամբ առիթ է տվել Գ. Ղարաբջանին հեղափոխել մեր աճյալը՝ ամբողջովին կիրառել իր մենշևիկյան «պատմական իրողությունը».—

ա) «Յերեվանի կազմակերպությունը սոցիալ-դեմոկրատական եր՝ «հաշտարար» տրամադրություններով, յեթե կուզեր՝ ավելի օռն մեճեճիկակաճ եր, Բաճ Բայլեճիկակաճ»:

բ) «Ալեքսանճրապոլի կազմակերպությունը համարել Բայլեճիկ-կակաճ, վորովհետեւ նա «բոյկոտիստական» թռուցիկ է հրատարակել, կարելի չէ»:

գ) Միայն Ղարսի գուպաճ է, վոր Բայլեճիկակաճ կովկասյան Միության աճվաճ օակ է հաճդես գալիս»:

դ) Սիւս է «համարել մյուս հեղերի ա. գ կազմակերպություն-ճերը աճպայմաճ Բայլեճիկակաճ»:

Կանգ առնենք Գ. Ղարաբջանի այս դիտողությունների վրա. տես-նենք չի՞ հեղաթյուրում նա արդյոք պատմական իսկությունը:

ա) Հանրաճանոթ փաստ է, վոր մեր կուսակցություն III, IV, յեւ V համագումարների շրջանում չեր կարելի գտնել վոչ միայն ամբողջ կազմակերպություն, այլ յեւ անհատ սոցիալ-դեմոկրատ, վոր չիմանար յերկու ֆրակցիաների տարաճանություն իմաստը: Նախընտրական կամպանիայի ընթացքում բոլոր կազմակերպությունների ուշադրու-թյունը ընկելաճ էր այդ պայքարի շուրջը: Յեւ անհա այդ պայմաննե-րում 1906թ.՝ IV համագումարին Յերեվանի կազմակերպությունը 300 ճանոթ իր ըվեն տալիս է շատ հայտնի Բայլեճիկ Ս. Շահումյանիճ, թե յեւ նա ավելի մոտից զիտեր յեւ ճանաչում եր մենշևիկ Գ. Ղարաբջա-նին: Այս բնորությունը աննկատ յեւ անպատիճ չանցաւ: հաջորդ հա-մագումարի «ընտրական կամպանիայի ժամանակ կովկասյան շրջանա-յին կնտորոնը (մենշևիկական) տեղեկանալով, վոր Յերեվանում մտա-դիր են համագումարին Բայլեճիկ ընտեր, — մինչ այդ, վոր նա բոլո-րովին չեր հետաքրքրվում այդ կազմակերպության Բախտով յեւ չեր պահպանում վոչ մի կապ նրա հետ, — ուղարկում է անմիջապես հա-տուկ ազեճի ընտրությունները խանգարելու համար», պատմում է ընկ. Ս. Շահումյանը՝ Սակայն Ժորդանիայի այս «հատուկ ազենտի» (թերեւ իրեն՝ Ղարաբջանի) զաղտնի ու ավաշակարա ճեռք առաճ բոլոր միջոցները ի դերեւ ին անցնում, — Յերեվանի կազմակերպությունը V համագումար է ընտրում վոչ թե այդտեղ հյուրասիրվող մենշևիկ Գ. Ղարաբջանին, այլ բոլորովին ել վոչ մեճեճիկ Գ. Սակալովսկուն:

Ի՞նչին վերագրել այս փաստերը. կույր պատահականություն, թե՞ հաստատ ու զիտակից համոզմունքի: Թող ներվի, ուրեմն, մեզ կրկնել, վոր Յերեվանի կազմակերպությունը միճեւ 1907 թ. ավե-լի Բայլեճիկակաճ եր, Բաճ մեճեճիկակաճ:

¹ Протоколы Лондонского съезда — 49 175 — 177.

Շնորհիվ բայլշեմիկյան այդ տրամադրության, Յերեւանի կազմակերպութիւնը մենշեւիկական կենտրոնի կողմից հետին պլանի վրա յերնետված. դեռեւս 1906 թ. Ստոկհոլմի համագումարի ամբիոնից կովկասյան մենշեւիկները կոկորդ եյին պատռում ապացուցելու, վոր «Յերեւանում գոյութիւն չուէի սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպութիւն, այլ կա միայն հնչակյանների ազգայնական կազմակերպութիւն»։ Այս հայտարարութիւնը հատկապէս ուղղված էր Յերեւանի դելեգատ Ս. Շահումյանի անձնավորության դեմ. Համագումարը չեղաց մենշեւիկների այդ բամբասանքին։ Սակայն այսոր, 20 տարի անցնելուց հետո, մենշեւիկ Գ. Ղարաջյանը կրկնելով միեւնոյն միտք՝ ուզում է «լույս տալ» անցած-գնացած որերի վրա... Յերեւանի կազմակերպության մեծ մասը, — գրում է նա, — քաղաքականապէս դեռեւս անզրագիտ յեւ անգիտակից եյին, Վոյ սոցիալ-դեմոկրատ, այլ ավելի եւս համակերպուէին։ Ահա այս է «կոմպետենտ» յեւ ամենից ծայրահեղ մենշեւիկ-ոեցնոգնտի «պատմական իրողութիւնը», վորի հանդեպ խեղճացած ծուրը են դրել մեր մշուս «քննադատները»... Մենշեւիկավորադիցիան չափազանց ուժեղ է, պատմութիւնը վոյնիչ չի տվել Գ. Ղարաջյանին։

բ) Ալեքսանդրապոլի կազմակերպութիւնը մենք «անպայման» բայլշեմիկական չենք համարել, թեյել այսեղ յեւս 1905 թվից գոյութիւն ուէին «Կովկասյան Միութեան» տեսակով (տես հավելվածում № 2 դոկումենտը)։ Ինչեւ յեւ ի՞նչ նպատակով է ոեցնեղենտը մեզ վերագրում այդ միտքը, մնում է զաղտնիք։ Մենք հատկապէս արձանագրել ենք այդ ս.-դ. կազմակերպության տարած հսկայական հեղափոխական աշխատանքը զորքի, յերկաթուղու բանվորության յեւ քաղաքի արհեստավորության մեջ։ Այսոր հետին թվով համարել այն յեւս «վոյ սոցիալ-դեմոկրատների, այլ ավելի շուտ համակերպների» կազմակերպութիւն, նշանակում է անգիտանալ, թերագնահատել այդ աշխատանքը յեւ զբաղվել սովորական մենշեւիկյան բամբասանքով։

գ) Ղարսի ս.-դ. կազմակերպութիւնը՝ հսկառակ Գ. Ղարաջյանի ցանկության, յեղել է «ավելի շուտ» մենշեւիկական։ «Կովկասյան Միութիւն» անուանով հոկտեմբերի 26-ին հրատարակած թուոցիկը կազմված է այդտեղ աքսորված Բազվի 35 բայլշեմիկների ձեռքով (տես եղ 84 յեւ 85), վորոնց աջակցութեամբ կազմակերպված Ղարսի ս.-դ. գրուպան 1906 թվից դառնում է սովորական սոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպութիւն։

դ) «Մշուս տեղերի» կազմակերպութիւններից Ղարաջյանը չի գատում նախկին Բաշալվի ս.-դ. բայլշեմիկյան կազմակերպութիւնը, վորի գործունեութիւն վրա մենք կանգ ենք առել իր տեղում։ Նա

դիտավորյալ ձեւով մոռացութեան եւ տվել այդ, վորպեսզի չհիշի այն խայտառակ պայքարը, վոր յերկար ժամանակ վարում եր Թիֆլիսի մենշեւիկյան կոմիտեն հենց իրեն Գ. Ղարաջանի, Ս. Յերզնկյանի յեւ այլոց անփոքար մասնակցութեամբ՝ լռու կազմակերպութիւնը «փրկելու» բայշեւիկ Ս. Շահումյանի, Ս. Սպանդարյանի, Դեղուշկայի յեւ կախոյանի «մնասակար» ազդեցութիւնից, Զինի՞ Թե ռենցենզն-տի մոռացած այս փոքրիկ իրողութիւնները վերականգնումն եւ «սպե-ցիֆիկ» մեթոդը:

Սակայն հետեւեւնք ռենցենզնտի նպատակներին:

Գ. Ղարաջանը մեղադրում եւ մեզ ինչ-վոր «արժանավոր ըն-կերների» կատարած դերի նսեմացման մեջ: Նրա յետւոյթի բաղադրեալ փաստը հենց կայանում եւ նրանում, վորպեսզի վերականգնի, դըր-վատի «ընկերների» (իմա՝ հայ մենշեւիկները. Մ.) յեւ խայտառակ մենշեւիկզմի կարծեցյալ «պատմական իրողութիւնը», «Գրքի հեղի-ցակը,—գանգատվում ե նա,— հաւանցեւում ե ընկերներից(!? Մ.) որան կամ քան այնպիսի գեր, վոր քրտն կամ չեն խաղացել, կամ նրանց կատարած դերը յեղել ե շատ համեստ. միջոցն ընկերների (ի՞նչ, վո՞ր. Մ.) մեջ անց այնպիսիները, վորոք արժանի էին ավելի ուշագրու-թեան յեւ վորոք կամ անցողակի յեն հիշվում կամ անհետանում յեն հիշ-վում»: Մեր հասցեյին ուղղած մարգկային առաջին տրտունջը չե սա... Ռենցենզնտը մոռացել ե, վոր մենք քաղաքական գործիչների կենսա-դրականը չեն, վոր գրել ենք, ինչպես յեւ չենք զբաղվել շրջագայող «հա-տուկ ազենտների» հատուկ գործունեութեամբ: Ղարաջան—պատմա-գիրը պարտավոր ե հասկանալու մեզ: Սակայն՝ թե «չենք հիշել», կամ «անցողակի» նկատել. վոր հեղափոխականի «կատարած դերն» ենք թե-րազնահատել կամ անգիտացել.—այս բոլորի կողքից Ղարաջան—հեղափոխականը խռոված դեմքով անցնում ե լուռ ու մունջ... Sapiensis Sat!

Զինի՞ Թե այդ «արժանավոր ընկերների»՝ մենշեւիկների «կատա-րած դերի անցողակի դիտելը», կամ, ընդհակառակը, «շատ համեստ» շարքային գործիչների մասսայական աշխատանքը նկատելն ու դրվա-տելը նույնպես սպեցիֆիկական թերումն ե:

Գ. Ղարաջանը իր «պատմական իրողութեան» հանդեպ մեր մե-ղանշանքը վերջնականապես հաստատելու համար բերում ե յեւս յերկու-որինակ. Ղորպիսի հանցանք, մենք զեղեղել ենք Յերուվանի կոմիտէի յերկու անդամի՝ ընկ. Մ. Միրաբյան—Շանթի յեւ Գ. Սակաւովսկու պատկերները, վորոնցից «առաջինը—գրում ե նա,—մի անբույլաբերի-ցանաժի համար 1907 թվից արձակված եր կուսակցութիւնից»: Արդէ՞ք ճիշտ ե այս բաց բերան զրպարտութիւնը: Ո՞վ եր Միրաբ-յան—Շանթը.—մի կրակոտ հեղափոխական—բայշեւիկ, վոր 1906—1907 թվ. համապատասխան կազմակերպութեան գիտութեամբ մասնակցել ե

մի քանի երսպրոպրիացիաների յեւ տերրորիստական ակտերի: Ընկ. Ռ. Քաթանյանի յեւ Բ. Բորյանի վկայութեամբ, նա խիզախ յեւ մարտի հեղափոխական դեմք եր մինչեւ իր մահը: Ի դեպս՝ նա դատուեց Հավաքարի հռչակավոր զաղտնի տպարանի գործով Կամոյի հետ միասին: Այս «շանտաժիստ» բայլշեվիկի պատկերը խիստ վրդովել և մեր բարեհոգի ռեցենզենտին դեռեւս 1906—1907 թվականներին: Ուղիղ 20 տարի առաջ մենշեվիկյան «Հոսանք»-ի եջերում (№ 38, 1907 թ.) նա միջեւնույն կարծիքն եր հռչակում «երսպրոպրիացիաների մասին»: Այստեղ նրա բողոքը հստակ եր. կրկին հիմն վեց, հին կշիռ: Հինավուրց մենշեվիկի Ղարաջյանի մեզ վերագրած «կերասինի» նաղլին միանում և յեւ «շանտաժիստ» բայլշեվիկի գովքը—մի՞թե սա յեւ սպեցիֆիկում չե:

Գրեթե նմանորինակ արգումենտ նայեւ Գ. Սակալովսկու հանդեպ: Այլեւս հարկ չկա մենշեվիկյան հին բաւարասանքները քննութեան առնել. քննորոշողի համար այս բոլորից հետո պարզ պիտի լինի, թե ո՞ւմ հետ գործ ունենք յեւ ո՞վ ե ձգտում պատմութեանը կերպարանափոխել «վորպես զանձն յուր»:

Սակայն այս ամենը չի խանգարում Գ. Ղարաջյանին շուայել մեր հասցեյին, տասնյակ ներբողներ համարել «իւր տեսակի մեջ միանգամայն վողդունելի յեւ խրախուսանքի արժանի աշխատութեուն» յեւ այլն յեւ այլն: Համեմատյան դեպս այդ տարրական գրաճանաչութեանից զուրկ մնացին իրեն հետեւորդ՝ մեր մյուս «քննադատները»:

Իր ժամանակին «Մարտակոչի» լրագրողներից ընկ. Ս. Խանոյանը մենշեվիկի Ղարաջյանի վերոհիշյալ դիտողութեունները համարելով 100% ճշմարտութեուններ, իր կողմից բացականչում ե.—«Մեզ պետք ե անաչառ պատմութեուն յեւ վոչ թե սրա-նրա շոյանքը կորզող պատմութեուն» («Մարտակոչ» № 267, 1924 թ.): Յերբ այս միջեւնույն պահանջով Ղարաջյանը հրապարակ և խոթում պատմութեանից անվերագարծ վեռած հին մենշեվիկյան վեճը—մեզ միանգամայն հասկանալի յեւ Բայց ի՞նչ և խորհում բայլշեվիկ Ս. Խանոյանը:

—«Պատմական իրողութեունը» ուրացել եք, «արժանավոր ընկերների (իմա՝ մենշեվիկների) կատարած գործը չեք նկատել»—բողոքում ե Գ. Ղարաջյանը:

—«Պատմութեունը հեղաթուրել եք, պատմական փաստերը (??! Մ.) զոհել եք վոչ պատմական անձների (?! Մ.)»—կրկնում ե Ս. Խանոյանը: Յեթե տարրական պատասխանատվութեան չափ զգար ընկ. Ս. Խանոյանը, նա չպիտի բավականանար «ըսկի վոչ կոմունիստ» մենշեվիկի հիմն յեւ բամբասանքը հուլիսական կրկնելով, այլ բայլշեվիկյան անողորութեամբ պիտի մերկացներ մեր «հեղաթուրած փաստերը»: Ուղիղ սրա հակառակն ե վարվել նա՝ կրկնելով Ղարաջյանի այդ «ի խորոց սրտի» գանգատը:

Գիտակցելով, ըստ յերեւութին, «կոմպետենտ» մենշեվիկի դիտո-

դուժյունների ծպտյալ նպատակն ու արժեքը՝ մեր մյուս ունեցնողներին հ. Սուրենը («Մարտակոչ» № 32, 1927 թ.) հրաժարվել է «սեփական զբաղվել այս զբոս ԲՅՏԱԳԱՅՈՒՐՈՒՄԻ»։ Սակայն առանձին մի հաճույքով նա յեվս ծամծմում է գլխավոր քննադատի անկապ սուտը «կերասինի» նաղլը։ Ընկ. Ե. Սուրենը, կարծես, վեճ չունի մեզ հետ նա միայն համեստարար եփեցեցում է ժամանակին չհերքված այդ հերյուրանքը՝ յուպայի տակ առնելու «պատմական ուսումնասիրություններ կատարող հեղինակի անփորձությունը»։ Ի՞նչ անուն տալ ԲՅՏԱԳԱՅՈՒՐՈՒՄԻ այս մոտեցման յեվ ի՞նչ հասարակական արժեք՝ նրա ամպագորգոյ յեզրակացությունը—Սուրենական մեթոդը նոր է՝ ուրույն յեվ ունի հասուն արժեք յեվ նշանակություն՝ վորքան ել նա անպատվաբեր ու տգեղ չլինի։

Մեզ մնում է վերջում միայն կրկնել հանճարեղ ֆլորենտիացու խոսքը՝

— Segui il tuo corso e lascia dir le genti! (գնա՛ քո հանապա՛ "ով" ի՞նչ ել վոր մարդիկ չասեն)։

* *

Յերկրորդ հրատարակությունը յույս է տեսնում համեմատական չափով լրիվ։ Այս յորս տարվա ընթացքում մեզ հետաքրքրող թեմայի շուրջը... կան աշխատանքներ չեն յեղել, բացի լրագրական մի քանի հիշողություններից, վորոնք առավելապես պերսոնիֆիկացիայի յեն յննթարկում պատմական անցյալը՝ քան որ յեկտիվ իսկություններ կայացնում։ Մեր հիմնական աղբյուրը այս անգամ յեվս հանդիսացել է արխիվային մատերիալը, վոր հավաքել ենք հատկապես Ленинградское отделение Централхива-ից։ Բոլոր հնարավոր միջոցներով աշխատել ենք հշտել պատմական յուրաքանչյուր փաստ։

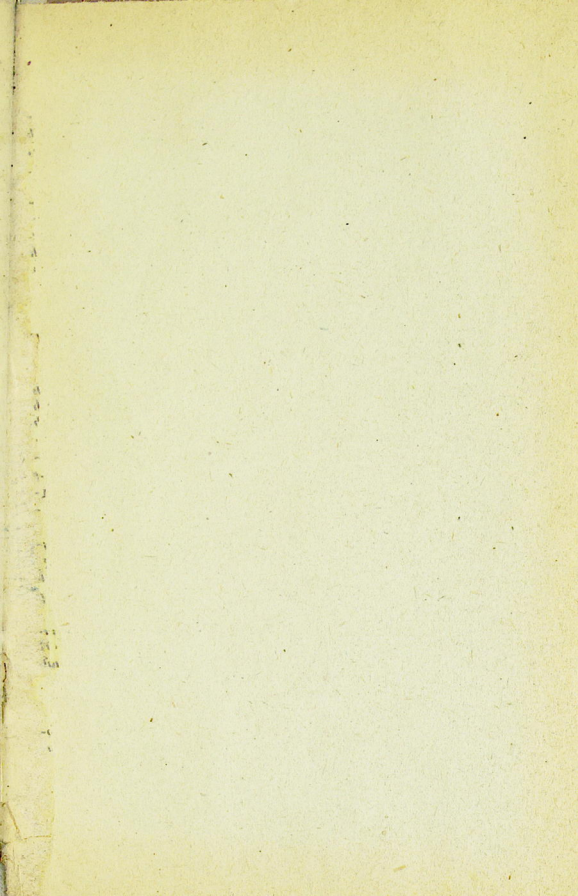
Լրացրած են նյութերով 7, 8 յեվ 9-րդ գլուխները։ Վերամշակված է 6-րդ գլուխը. այստեղ աշխատել ենք լրիվ ներկայացնել ս.-դ կազմակերպությունների աշխատանքները՝ ծանրանալով նայել մամուլի վրա։ Հարկավ բոլոր այդ լրացումներով մենք միայն ամբողջացրել ենք արժարժած մեր հիմնական միտքը։

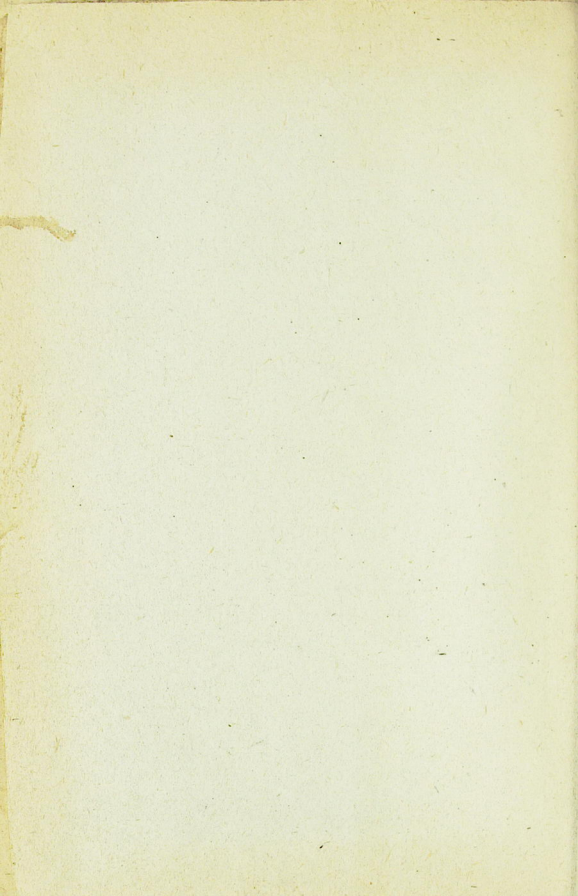
Շնորհիվ այն հանգամանքի, վոր մի շարք գործադուլներ նախապատրաստված էլին 1906 թ. վերջերին յեվ հայտարարված միայն 186 թ. առաջին ամիսներում - մենք անհրաժեշտ գտանք բանվորակաշարժման նկարագիրը հասցնել մինչև 1907 թ. Մայիսի 1-ը։ Տեխնիկական նկարագրով կիրառել ենք նայել կարծ վերնագրերի սխտեմը։

Յերկրորդ հրատարակության կցել ենք Ա. Կախոյանի նկարը, Ալեքսանդրապոլի կազմակերպություն մեկ թռուցիկի պատճեն (հավելվածում) յեվ կատարել ենք խմբագրական մի քանի ուղղումներ։

Հունվար, 1928 թ.
Մոսկվա.

Յեր. Մելիք-Յուլյան

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033817

A 11
33814